

3

אנליזה של סימפטום*

אוגוסט אייכהורן

הקדמת העורכים

עוד מאמר מראשית ימי הפסיכואנליזה. הימים ימי מלחמת עולם ראשונה והתקופה הסמוכה אחריהם. המקום וינה, והחוג הקטן והאינטימי של אנשים המאמצים את התיאוריות הראשוניות של "הפרופסור" – זיגמונד פרויד – ולומדים בחוגו באופן אישי. אחד הבולטים בחוג, איש חינוך ידוע ומנהל של פנימייה לנוער "מוזנח"¹, הינו אוגוסט אייכהורן. בעבודתו החינוכית יצר אייכהורן הרבה מגעים עם בני נוער. עם התפתחות התיאוריה הפסיכואנליטית, הוא ניסה לשלב תובנות מתוכה בעבודתו. מספיק לקרוא מספר שורות מספרו כדי להתרשם מהאהבה הגדולה שרחש אייכהורן לחניכיו. רצוי לקרוא את כל הספר כדי ללמוד כיצד משלבים הבנה אנליטית עם בגרות אישית, פרופורציות חברתיות, ושכל ישר.

כאן מסופר על נער "בסיכון". הקורא בוודאי ייקח בחשבון שבאותם הימים כל התנהגות שחרגה ממשמעת מוחלטת להורים ולמורים הבהילה את המשפחה ואת המוסדות והיותה עילה להשמה בפנימייה "מתקנת". עלינו להבין את המקרה בתוך הקשרו התרבותי. אייכהורן מספר לנו וורבטים של הראיון. במבט ראשון אפשר לראות בגישתו של אייכהורן תחקיר יותר מאשר טיפול. גם כאן יש הקשר תרבותי, הנער אכן היה "ממושמע" לאורך הראיון קליני, והפסיכואנליזה נתפסה יותר כבלשות ופתרון תעלומות, עם פחות דגש על יצירת קשר.

לדעתנו עוד מרכיב חשוב ל"תחקיר" לכאורה. אייכהורן עוזר לנו לבנות **רצף** בתוך החוויה הפנימית שלו. המדובר בנער עם סימפטום נירוטי, ויסוד הנירוזה בדיסוציאציה, כלומר הנער לא הרגיש "בעל-בית" על מעשיו הנירוטיים הנקודתיים. ה"תחקיר" דומה יותר לשיבה כתף אל כתף עם הנער תוך צפייה משותפת בעולמו החיצוני – "ואז מה עשית?" –

* אוגוסט אייכהורן (1972). **נוער עזוב**. תרגם ד. אידלסון. ירושלים: ש. זק. פרק 2, עמ' 24-42.

¹ אייכהורן כינה את סיפרו בגרמנית, שהופיע בשנת 1925 עם פתח-דבר מאת פרויד, בשם VERWAHRLOSTE JUGEND. היום היינו מתרגמים את הכותרת כ"נוער מוזנח". כדאי לציין שהמילה הגרמנית מורכבת מ-VERWAHREN המציינת שמירה או משמורת, שהיא מורכבת מ-WAHR, מונח המציין המשכיות של זמן ואמת. כך שבקשרים של הנוער של אייכהורן חסרים שמירה והמשכיות של זמן.

ובעולמו הפנימי – "ומה עלה אז בראשך?"² ההמחשה הברורה ביותר של דרך התייחסות זאת מתרחשת בדקות הראשונות של הראיון. הנער מתאר את הרגע האחרון שלו בביתו לפני שברח. הוא התבונן דרך החלון במטבח, ואייכהוון מבקש ממנו לקום ולהראות את תנוחת גופו אז ליד החלון. הנער נשען על מרפקיו, ואייכהוון מעיר שהתנוחה עוזרת לנער להיזכר. אנחנו רואים בפעולה הזאת הידוק קשר טיפולי, יצירת "אנחנו" לא מאיים³, "אנחנו" שצופים ומנסים קודם לראות ואז גם להבין דרך עיניו של הנער. ומה "אנחנו" רואים? – נער הנאבק עם רגשותיו במהלך רצוף של זמן ממושך. אז אפשר להבין את הצטרפותו של הנער למראיינו לא רק מתוך משמעת. הראיון מעביר את הנער מתחושה של חוסר שליטה ומקריות אל תחושה של רצף והתמודדות.

המאמר

בשיחתנו הראשונה התקדמנו עד כדי הכרת התפקידים של הטיפול החינוכי-סוציאלי ולו רק ברמיזה, וכן לא זרה לנו יותר התורה הפסיכואנליטית. את הרצאותי להבא יכולתי, לפי התוכן, לסדר בשני חלקים: חלק אחד כללי, המכיל יסודות ועיקרים וחלק אחר מיוחד, המכיל מקרים שבהם יש להשתמש ביסודות והעקרונות שהונחו בחלק העיקרי. היתרון של סדר כזה היה כפול ומכופל: בעזרת המבוא הסיסטמאטי לפסיכואנליזה - כמובן עד כמה שהוא דרוש לענייננו - הייתם מסגלים לכם דרך של מחשבה, באופן שהמסקנות הנובעות ממנה לא היו "נועזות" ו"מפולפלות" בעיניכם, או ביטויים אחרים מעין אלה השגורים בפי אנשים שאינם בקיאים בעניין; כן לא היינו מוכרחים להפסיק באמצע את תיאורי המקרה כדי להסביר יסודות ועיקרים; ולאחרונה היינו משיגים ע"י כך דרך רצופה, סלולה ונוחה, ללא קפיצות. ואף על פי כן לא אלך בדרך זו, מפני שאינני רואה ברכה בתיאור מדעי סיסטמאטי של יסודות ועיקרים; הנני נמצא בעיצומה של עבודה חינוכית ורוצה אני לסייע לכם בעבודתכם אתם. לכן נראית לי הרחבת הדיבור על תורות ושיטות למיותרת ולמשעממת כל עוד איננו יודעים מה תועלת מעשית בהם. אני מסכים להיתקל בדברי סתירה מצדכם ובדברי ביקורת על שאני מרופף את הקשר בהכניסי באמצע תיאור המקרה בתיאורים תיאורטיים, לשמוע מפיכם דברי תוכחה כי אינני מדעי ואינני מבסס את דברי מראש. כל זה אני מוכן לקבל על עצמי רק בשביל להכניסכם תיכף ומיד לתוך חיי המציאות, לתוך הקשיים שבהם אנו מתקשים בעבודתנו עם הנערים המוזנחים. לעומת זאת לא אביא לפניכם חומר מוכן ומותאם מראש לשם הסברת דברי עיון, אלא עובדות לקוחות מהחיים, ובכל מקרה נראה במה אנו יכולים להיעזר - בפסיכואנליזה או במדע אחר - כדי להתגבר על הקשיים.

² השווה Leston Havens, *Approaches to the Mind* (Boston: Little Brown), 1973, ch. 5.

³ השווה מאמרו של שוולטר בתקשורת טיפולית עם ילדים, עמודים 213-229.

הנה אפנה אתכם לתחנת התייעצות בענייני חינוך של ילדים ונוער - ביקור במוסד נעשה בהזדמנות אחרת - ומשם ניקח לבירור בתור התחלה מקרה לא קשה ביותר.

גברת ש. הביאה אתה לתחנה את בנה פינחס בן 13 שנים. היא מתלוננת לפני על התנהגותו הרעה ורצונה שאפנה אותו למוסד מתקן. שלא בנוכחות בנה היא מוסרת לי פרטים על תולדות חייו מיום היוולדו. תוך כדי סיפורה שאלתי שאלות על-מנת להשלים את התמונה על אודות הנער. הנה בקיצור הקווים העיקריים של סיפור האם:

ביום ד' שבה הגברת ש. מחדר הכביסה שעל גג דירתה כדי לאכול ארוחת הצהריים עם בנה פינחס; קודם לכן הוא הביא לה מהחנות: סבון, סודה ועיתון היום; אולם לתימהונה הרב מצאה הגברת ש. את דירתה נעולה והמפתח בידי השכן. הנער פינחס לא היה, הוא נעלם.

"היות והוא הלך מבלי להודיעני מראש את מקום בקורו, - ועל כך אני מקפידה מאוד וכבר קרה פעם שנעלם בלי ידיעתי, - הבנתי שהוא ברח מהבית" כך אמרה לי הגב' ש. והמשיכה: "מתיקי, שהיו בו כמאה אלף קרונות ומצאתיו במקום שהנחתיו, לא חסרה פרוטה. גם מכספי החיסכון של בעלי לא חסר דבר והנער ידע את המקום בו בעלי שומר את חסכונו: בארון הבגדים הפתוח ובכיס של מעיל ישן. רק אחר כך גיליתי, כי חסרים 7 אלפים קרונות ממגרת השולחן שבמטבח וכן 6 אלפים קרונות מקופת החיסכון של אחותו. כאשר ראיתי שפינחס לא חזר גם ללון הודעתי על העלמו למשטרה. ביום ו' בבוקר. בשובי לדירתי לאחר שקבלתי הזמנות לעבודה, פגשתי ליד הדירה. הוא ניגש אלי, היה רחוק למשעי, לבוש בגדים נקיים, אבל שתק בעקשנות. לא ענה לשאלותיי: היכן היה, ומה עשה בכסף שלקח אתו. גם כיום לא ידוע לי דבר על כך. לא ביישתי אותו, לא הענשתי אותו, אף לא הכיתי אותו, אולם לפי התנהגותו הרעה הזאת עליו להיות במוסד מתקן".

על המצב המשפחתי ויחסיה עם בעלה היא ספרה, לכאורה, בגילוי לב גמור. היא נשואה לבעלה זה 15 שנים, חיה בשלום אתו ומצבם הכלכלי טוב. בעלה מנהל עבודה בבית חרושת של מכונות, והיא מרוויחה גם כן בעשותה עבודות רקמה לפי הזמנות מחנויות. לשאלתי, אם אין מריבות במשפחה ענתה: "כן, לפעמים כנהוג בכל משפחה - מריבות קלות". יחסיה עם בנה פינחס לדבריה טובים הם. "אותי אוהב הוא יותר מאשר את בעלי. הוא, בעלי, טוב אליו יותר מדי, מרשה לו לעשות כרצונו ואיננו מענישו אף פעם. אני רוגזת על כך, אבל לשווא. אם אעיר לבעלי על דרך נפסדת זו שבחינוך, הוא עוזב את הבית לשעות רבות ואיננו חוזר אף לארוחות. אנו אנשים עובדים ועסוקים כל היום ואין לנו זמן להתמסר לטיפול ולחינוך ילדינו. כל השבוע עסוקים אנו ובשבתות לוקח בעלי את כלי הדייג שלו ויוצא לכפר לכל היום לדוג באגם. הדייג אהוב על בעלי עד מאוד. לפעמים הוא לוקח אתו גם את פינחס. אני ובתי לאה נשארות אז בבית ומתקנות את הלבנים ואת הבגדים הזקוקים לתיקון".

תנאי הדירה: חדר שינה, סלון ומטבח. ההורים והבת ישנים בחדר השינה והנער בסלון. לאה היא בת 11 שנה מבקרת בבית ספר עירוני, היא נחשבת לתלמידה טובה ומצד בית הספר אין כל תלונות עליה. בעבודות בית היא עוזרת ברצון. אם נופלת מריבה בינה לבין אחיה הוא המוותר ואולי יותר מהרצוי. גב' ש. מסיימת את סיפורה בזה, שאיננה רואה שום סיבה לבריחתו, לאחר שלא היו לו מריבות בבית ולא צריך היה לפחד מעונש ובכלל לא קרה שום דבר שיעורר בו פחד כל שהוא. בריחתו בלתי מובנת לה גם אם לחשוש שחברים בלתי רצויים השפיעו עליו. לפינחס אך חבר אחד והוא ממשפחה טובה ומסודרת. בדרך כלל איננו נוהג לשוטט ברחובות.

לסיפורה של גב' ש. יש להוסיף עוד, כי ההורים של פינחס בריאים, אין במשפחה שיכורים, חולי-רוח וכד', אין גם בעלי נטייה לשוטטות או לפשעים. התפתחותו של פינחס נורמאלית היתה, אין חשד לליקויים נפשיים, או להתכווצויות.

אחר שגמרתי את השיחה עם האם הזמנתי את פינחס לשיחה אתי שלא בנוכחות אמו, זו נתבקשה לחכות בחדר ההמתנה. הרושם הראשון שקבלתי מהנער בהיכנסו לחדרי היה, כי הוא נער סימפאטי. לא ראיתי בו אף סימן חיצוני אחד מאלה שאני רגיל לראות אצל הנערים מוזנחים. נהפוך הוא. במראהו החיצוני הוא נער מסודר, מחונך, נראה שמטפלים בו כנהוג בבית מסודר. הוא גבה קומה אבל לא חלוש לחלוטין, בת צחוק עליזה רוחפת על פניו הילדותיים הרכים והמאורכים. שערותיו השחומות מסורקות יפה, ידיו ופניו לא רק רחוצים אלא נקיים למשעי. מורגש בו "ילד מגודל" בתנועות גופו הבלתי מהוקצעות והנעשות במבוכה וכן בתלבשתו: חולצת מלחים נקייה, מכנסים ארוכים וסנדלים חדשים ומבריקים.

לאחר ברכת השלום הרגילה ולאחר כמה שאלות לשם פתיחה שעל טיבן ניחד את הדיבור להלן כאשר נשוחח על יצירת יחס רגשי בין החניך למחנך, התיישבנו ליד השולחן אחד מול רעהו והשיחה החלה. את תוכן שיחה זו אמסור לכם רק מאותם העניינים הנוגעים לנושא שלנו. עלי עוד להעיר לכם, כי השיחות ביני לבין ההורים, או הילד מתנהלות ב-"ארבע עיניים". נוכחות אנשים זרים או הורים בעת השיחה מפריעה מאוד להתגלות חופשית מצד הנער.

פינחס מתאר את היחסים בין הוריו, והתמונה יוצאת אחרת מאשר ציירה אמו. מסיפורו נוכחתי לדעת, כי שוררת אי הבנה גמורה בין הוריו. הם אינם מבינים אחד את השני. שעה שאמו כועסת ומתחילה לריב עם אביו, מסתלק הלה מהבית ואיננו חוזר זמן ממושך. הדבר מרגיז מאוד את האם. לפני שבוע ימים קרה כך: אביו נסע עם כלי הדייג שלו ל"טולן" (פרבר בסביבת וינה). ולא חזר הביתה בשעה הרגילה. האם דאגה פן קרה לו אסון. בשוב האב בשעה מאוחרת הביתה נפלה מריבה ביניהם. מהמשך סיפורו הבנתי, כי יחסו של פינחס אל הוריו "אמביוולנטי". רגשותיו אליהם מתנועעים בין חיוב לשלילה. שעה שהאם מחמירה פונה פינחס אל האב למצוא אצלו סער, וכאשר האב מסרב לקחתו לדייג הוא שופך מרי שיחו עליו לפני האם. אמנם את האם הוא

אוהב יותר מאשר את אביו, אבל מצדיק את האב על שהלה עוזב את הבית בעת שהאם רבה אתו. על אחותו הוא כועס לעתים קרובות משום שאינה מתייחסת אליו בעדינות יתרה. אמא מעדיפה אותה על פניו לעתים קרובות. ביום ג' בערב - יום לפני בריחתו - נתנה האם לאחותו ששת אלפים קרונות למען תאסוף סכום נוסף מדמי הכיס ותקנה לה זוג נעלים חדשות. ולו - לפינחס - לא נתנה האם ולא כלום. אעפ"י שהוא זקוק יותר לנעלים. הוא התרגז על המעשה הזה ואמו לא הכירה בצדקת טענותיו.

אחותו מביאה מבית הספר ציונים טובים יותר משלו. הוא איננו מבקר את בית הספר ברצון, ומוטב היה להפסיק את הלימודים שם ולהיעשות מכונאי. אין לו חברים רבים. חבר אחד לו ואותו הוא אוהב מאוד. איננו משוטט ברחוב, מלבד כאשר חברו מזמינו לטיול. פעמים הם מבקרים שניהם בקולנוע. פינחס אוהב לראות סרטים בקולנוע המתארים נסיעות על פני העולם. הוא קורא ברצון ספרים המתארים מסעות של תיירים ונוסעים ואם הוא רוצה להיות מכונאי הרי זה רק משום שהוריו אינם מרשים לו להיות מלח.

בקשר עם בריחתו התפתחה שיחה שאת תכנה אמסור לכם במלה מכיוון שהדבר דרוש לשם הבהרת הדיסוציאליות שבנער זה. פרטי הדברים רשמתי מיד בעזבו את חדרי ומן הנמנע שנפלו בהם סילופי-זיכרון חשובים.

"מתי ברכת מהבית?"

- "ביום הרביעי".

"מתי יצאת, בבוקר, בצהריים, אחר צהריים או בערב?"

- "אינני יודע את השעה המדויקת, אבל זה היה בעת הצהריים, בערך, לפני ארוחת הצהריים".

"ברחת מהבית או מהרחוב?"

- "הייתי בדירתנו וממנה יצאתי".

"חוץ ממך היה עוד מי שהוא בדירה?"

- "לא! הייתי לבדי".

"היכן היו בני משפחתך האחרים?"

- "אמי בחדר הכביסה, אבי בבית החרושת ואחותי בבי"ס".

"התזכור אם קרה דבר מה קודם לכן? פחדת ממי שהוא, או אולי התרגזת?"

- "לא"!

"אולי קרה לך דבר מה ביום השלישי בערב?"

- "לא"!

"מה עשית ביום השלישי בערב?"

- "אמי נתנה לי 50 אלף קרונות, קניתי לה את מבוקשתה והבאתי עודף 13 אלף קרונות. את

העודף שמה אמי במגרת השולחן שבמטבח".

"תזכר נא, אם אבא או אמא כעסו עליך באותו ערב, או למחרת הבוקר"?
 - "לא"!.
 "קרה דבר מה עם אבא"?
 - "לא".
 "עם אחותך"?
 - "לא! או, כן... כעסתי עליה מפני שתקבל נעלים חדשות ויפות לפני".
 "כיצד"?
 - "אמי נתנה לה ששת אלפים קרונות בתור התחלה לחיסכון עבור נעלים".
 "למה"?
 - "אינני יודע. אמי לקחה את הכסף ממגרת השולחן"
 "החשבת באותו יום שלישי בערב לברוח"?
 - "לא".
 "ואימתי"?
 - "ביום הרביעי בצהריים. וברגע שחשבתי מיד ברחתי".
 "מה עשית לפני שברחת"?
 - "קניתי לאמי סבון, סודה ועיתון; הבאתי את הקניה לחדר הכביסה ומשם ירדתי לדירה".
 "הקראת בעיתון"?
 - "כן".
 "על מה קראת"?
 - "כי הנערה מ. נעלמה על ה"רקס" (הר גבוה בין האלפים האוסטרים)".
 "כאשר הבאת את הקניה לאמך קרה דבר מה"?
 - "אמי התרגזה על הבולים".
 "איזה בולים"?
 - "לחברי נעלמו בולים והם חושבים שאני לקחתי אותם".
 "מי זה 'הם'?"
 - "כולם וגם אמי".
 "הכעסת על מחשבה זו של אמך"?
 - "כמובן! חשבתי בלבי: 'זה כבר טיפשי יותר מדי'".
 "אם כן הלכת מחדר הכביסה לדירה ומה עשית שם"?
 - "מרחתי שומן בלחם ואכלתי".
 "אכלת את הלחם במטבח, או בסלון"?
 - "עמדתי בסלון ליד החלון ואכלתי".
 "ראית דבר מה מיוחד בחלון"?

- "הבטתי לחצר. שם היה כלב וזרקתי לו פרוסה מהלחם".
- "תראה לי איך עמדת ליד החלון?"
- (הנער התכופף ליד השולחן שישבנו. השארתי כך זמן מה, על-מנת שיזכור היטב את מצבו אז). "ומה היה אחר שזרקת לכלב פרוסת לחם?"
- "אזי הסתלקתי".
- "חכה! אל נא תמהר כל כך! התכופפת ליד החלון... אכלת את הפרוסה המרוחה... זרקת נתח לכלב... ועכשיו חשוב נא היטב והיזכר למה הסתלקת פתאום?"
- "לא, איני יודע".
- "העלה בדעתך להסתלק בעת שאכלת?"
- "כאשר גמרתי לאכול עלה בדעתי לנסוע ל"טולן".
- "למה דווקא לטולן?"
- "רציתי לבקר שם ביער".
- "האם רק בטולן יש יער?"
- "אבל רציתי להביא משם דובדבנים לאמי".
- "מדוע מטולן?"
- "אבי קנה שם עצי דובדבנים".
- "מהיכן ידעת זאת?"
- "הייתי נוכח בעת הקניה. נלוויתי פעמים מספר אל אבי בעת שנסע לטולן לדוג דגים בנהר".
- "אם כן החלטת לנסוע לטולן להביא משם דובדבנים לאמך, ומה היה אחר כך?"
- "על אדן החלון ראיתי חרצני דובדבנים, הלכתי למטבח ומרחתי לי ארבע פרוסות לחם בשומן".
- "ומה עשית עוד?"
- "לקחתי מאמי את הכסף - שלושה עשר אלף קרונות ותיק אחד".
- "מהיכן לקחת את הכסף?"
- "מהמגרה שבשולחן המטבח".
- "האמנם כך זה היה?"
- "כן!"
- "תיזכר היטב!"
- "מהמגרה לקחתי אך שבעה אלפי קרונות, לא היו שם יותר".
- "ומהיכן היו לך עוד ששה אלפים קרונות?"
- "מקופסת החיסכון של אחותי".
- "אפוא מצאת את קופסת החיסכון?"
- "היא היתה טמונה בארון שבחדר".

"האם היה הארון נעול" ?
 - "כן, המפתח היה בתיקה של אמי".
 "והיכן היה מונח התיק" ?
 - "על השולחן שבחדר המגורים".
 "האם ראית כסף גם בתיקה של אמך" ?
 - "כן" !
 "כמה" ?
 - "לא ספרתי".
 "מקופת החיסכון של אחותך הוצאת את כל הכסף" ?
 - "לא ! עוד נשאר סכום כסף".
 "למה" ?
 - "לא היה לי צורך בסכום יותר ממה שלקחתי לנסיעה".
 "כמה עולה הנסיעה לטולין" ?
 - "ששת אלפים קרונות".
 "אם כן למה לקחת 13 אלף קרונות" ?
 - "דמי נסיעה חזרה".
 "הידוע לך בדבר סכומי כסף אחרים הנמצאים בביתכם" ?
 - "כן ! בארון, במעיל ישן שומר אבי את חסכונו".
 "האם היה ארון זה נעול" ?
 - "לא ! המפתח היה נעוץ בדלת הארון".
 "היש גם לך קופסת חיסכון" ?
 - "כן" !
 "כמה חסכת לך" ? -
 "כשמונה אלפים קרונות".
 "מדוע לא לקחת כסף מחסכוניך" ?
 - "הרי כסף זה אני חוסך עבורי" !
 "ולמה לקחת דווקא מחסכון אחותך" ?
 - ... (תשובה לא באה).
 "אינך רוצה לענות על שאלתי זו" ?
 - ... (שתיקה).
 "אם כן, לקחת מחסכוני אחותך, ומה היה אחר כך" ?
 - "שמתי את הלחם המרוח בתיק ונעלמתי".
 "את המפתח לקחת אתך" ?

- "לא, מסרתיו לשכנים בשביל אמי והסתלקתי".
 "ולא חששת פן תפגוש כך אמך במדרגות?"
 - "לא, ידעתי שיש לה עבודה עד הצהריים".
 "מה היתה אמך עושה בסיומה את עבודתה?"
 - "אינני יודע, אבל עלי היה לחמם את הארוחה".
 "העשית זאת?"
 - "לא"!
 "ולאן פנית בצאתך מהבית?"
 - "אל תחנת הרכבת".
 "ברגל או בחשמלית?"
 - "הלכתי ברגל וחיכיתי בתחנה שעתים".
 "מה עשית שעתים בתחנה?"
 - "אכלתי מהלחם שהיה עמדי".
 "גם אביך נהג לקחת עמו לחם בנסעכם יחד לטולן?"
 - "כן! ועלי היה לשאת זאת".
 "האם לא פחדת שימצאוך בתחנה?"
 - "לא, ביום עבודה לא יבוא לתחנה אף אדם ממשפחתנו".
 "הידעת היכן תצטרך לרדת מהרכבת?"
 - "כן, אני מכיר היטב את התחנה בטולן".
 "מה עשית כאשר הגעת לטולן?"
 - "לא כלום".
 "נשארת בתחנה?"
 - "לא, פניתי ישר ליער".
 "אם כן עשית דבר מה כשהגעת לטולן!"
 - "בודאי, חשבתי שהשאלה מכוונת לדבר רע".
 "מה עשית ביער?"
 - "פניתי לעצי הדובדבנים שלנו".
 "הקטפת מהם?"
 - "הם לא היו בשלים וחששתי שיכעסו עלי בבית".
 "מה עשית עוד?"
 - "התהלכתי ביער".
 "לשם מה?"
 - "חיפשתי אחר תות היער ומצאתי שם דובדבנים בשלים, קטפתי ואכלתי".

"לקחת מהם גם בכליך עבור אמך"?

- "לא"!

"כמה זמן נשארת ביער"?

- "עד שהחשיך היום וגשם התחיל יורד".

"ולאן פנית בערב"?

- "לנתי בגורן אחת".

מכאן ואילך תיאר בפרוטרוט את מקום לינתו וכיצד נזהר שהאיכרים לא ירגישו בו. הוא מספר על מצב רוחו הירוד בשכבו למעלה על התבן, לבדו, בחושך וכל הלילה לא נרדם. תחילה פחד פן יירדם ולא יתעורר בזמן והאיכרים ימצאוהו וימסרוהו למשטרה. אולם לאושרו לא נרדם מרוב פחד, כל הלילה שכב ער ולפני עלות השחר הסתלק מהמתבן אל היער. את היום בילה ביער, אף כי גשם ירד מפעם בפעם, אולם נזהר שלא יראוהו. על משפחתו וביתו לא חשב כלל. דאגתו היחידה שהעסיקה אותו ברוב היום היתה, אם יוכל גם בלילה השני לבלות במתבן על הקש תחת הסככה. כאשר החשיך התגנב שוב אל אותו המתבן ושכב על הקש, אולם הפעם נרדם מיד בשכבו וישן כל הלילה. הוא התעורר כאשר השמש האירה בשמים והאיכר הסתובב ליד הרפת. בפחד שכב, בלי נוע על מקומו עד שהאיכר עזב את החצר ויצא לשדה, אז עזב מהר את החצר גם הוא ויצא שוב ליער. הוא לא בזבז את הכסף שהיה עמו, כי שמר את הסכום בעבור דמי נסיעה חזרה. במשך כל הזמן הוא ניזון מתות היער, דובדבנים ופרוסות הלחם המרוחות בשומן. ביום זה, יום השישי, נשארה לו אך פרוסת לחם אחת יבשה שאכלה בתיאבון רב. אולם הרעב החל להציקו והוא החליט לחזור הביתה. בדרך שובו ברכבת, לא היו לו מחשבות של חרטה על בריחתו; אולם לכשהתקרב לפתח ביתו אחזתהו אימה מפני מעשיו, אבל מיד התגבר על רגש זה וניכנס לבית. אמו לא היתה בשעה זו בבית, אלא אחותו. זו סיפרה לו, כי הוריו כועסים מאוד על בריחתו והאם צריכה בכל רגע לחזור הביתה. הוא התרחץ למשעי, החליף את בגדיו ויצא לפגוש את אמו. ברחוב נפגש עמה. היא לא צעקה עליו, אף לא הכתה אותו, אלא אמרה, כי לפי התנהגותו עליו יהיה להתחנך במוסד מתקן. בשיחה שנייה עם האם יכולתי להיווכח כי נכונים היו דבריו של הנער, אשר סיפר לי. כאשר אמרתי לאם איך מסביר פ. אם סיבות בריחתו, היא שינתה את דעתה בדבר מעשה הגנבה והבריחה של בנה, אלא שהצטערה על שלא סיפר לה את כל זה בעצמו.

האומנם פשוטים כל כך מעשי בריחתו של פ. כפי שגב' ש. חושבת?

לשם כך עלינו קודם כל לברר שתי נקודות חשובות והן: לקיחת הכסף והעדרו שני לילות מהבית. כבר בגישה הראשונה לבירור זה, אנו יכולים לראות במעשהו של פינחס, מנקודת ראות הגורמים הפסיכיים שפעלו בו, שני חלקים שונים. בסיפוריו גילה לנו הנער עצמו היכן נגמר החלק

הראשון ומתחיל החלק השני, והוא - כאשר ניגש ראשונה לעצי הדובדבנים ביער וראה שהפרי איננו בשל עדיין. הלא כך אמר לי: "הדובדבנים לא היו בשלים ופחדתי, פן יכעסו עלי בבית". כאן נגמר החלק הראשון בסיפורו! לעת עתה לא נטפל בחלק השני שבסיפור אלא נברר את נקודת המוצא של כל המקרה. סבורני שבבואנו לברר את הסיבות למעשה דיסוציאלי זה אנו יכולים מלכתחילה לסלק הנחות אחדות ולקבוע כי אין כאן מקרה של חולניות, של יצר הנדודים, של אפילפסיה. כן חסרות לנו נקודות אחיזה שעל פיהן יכולנו להניח, כי הנער פחד מאיזה עונש ולכן ברח, או להסביר את המקרה כתגובת פחד. פינחס עצמו מבסס את בריחתו על הרצון להביא דובדבנים לאמו! תחילה נברר את המקרה בלי הארות פסיכואנליטיות. ראשית אין הנער ללא דופי ועלינו להיות זהירים ולבדוק אם כל מה שסיפר לנו אמת היא, או אולי סיפורו מתובלים בשקרים. בהזדמנות זו עלי להעיר לכם, כי תיזהרו בדברי הנערים המוזנחים ואל תקבלו אותם כדברי אמת שאין להרהר אחריהם. על פי רוב משקרים המוזנחים יותר מן הרצוי לנו. אצל המוזנחים נובעת ה"התנגדות" לא רק מהלא-מודע, אלא גם מהתודעה. היות וידוע לנו על כך מראש איננו רוגזים על השקרים שבסיפוריהם ומקבלים אותם בתמימות כאילו מאמינים אנו בכול. וכאשר מרגישים הננו שהוא מסובב אותנו בדברי שקר, איננו מבישים אותו, אף לא נאמר לו, כרגיל אצל הרבה מחנכים, "שקרת לי", או "עליך לומר לי את האמת" וכדומה. יעיל יותר לעבודתנו החינוכית אם נתייחס אל שקריו כאל טעות זיכרון בלבד. דרך זו נאותה ומושגת על ידי שאלות שאנו מציגים לנער, בערך מסוג זה: "הנכון הוא מה שאמרת לי כעת?", או "תחשוב שוב בדבר ותגיד לי", או "אל תמהר כל כך, חשוב היטב והיזכר ואחר כך תענה לי". נשוב לעניין פינחס. האם באמת היה ברצונו להביא לאמו דובדבנים מטולן או אולי שמש לו הדבר רק תירוץ, ועלינו לחפש נימוקים אחרים למעשיו הדיסוציאליים. לא נוכל להחליט על השאלה בוודאות גמורה, אלא נצטרך להסתפק בסברה הקרובה פחות או יותר אל האמת ושאלנו מגיעים אליה ע"י מעשיו והתנהגותו בכלל. האם שיקר לי? אולי! עד עכשיו לא סיפר לאמו כלום, והוא יודע שהיא הביאה אותו אלי, כדי שאסדר אותו במוסד מתקן. ההחלטה על כך תלויה ברושם שיעשה עלי. מסתבר כי חשב בלבו: "עלי להיזהר בדברי ולא להגיד דברים מיותרים וכן לספר מה שיכול לעשות רושם טוב ואם כך אנהג אצא בשלום מעסק ביש זה". אם לפי הנחתו זו הוא נהג הרי שהטיב להכיר את אפייה של אמו. כידוע לכם כבר, שינתה האם את דעתה ביחס לבנה בהיוודע לה, כי עשה מה שעשה בכדי לגרום לה נחת רוח. הנוכל, לפי שיחתי עם הנער, להניח, כי ספקותיי ביחס לאמת שבדבריו מבוססות הם? כן! לכתחילה אמר שברצונו היה לנסוע לטולן ורק אחר כך הזכיר את עצי הדובדבנים. הנה הקטע שבשיחתנו: לאחר שאלות אחדות בדבר זמן החלטתו לנסוע לטולן התפתחה השיחה כדלהלן: "העלה בדעתך (לנסוע לטולן בעת שאכלת"? - "כאשר גמרתי לאכול". "למה לטולן דוקא"? - "כי רציתי לבקר שם ביער". ורק כאשר נשאל "האם רק בטולן יש יער"? ענה: "לא! אבל רציתי להביא משם דובדבנים לאמי". ומדוע דווקא מטולן? - "כי אבי קנה שם עצי דובדבנים".

נבחן נא, בלי דעה מוקדמת, את ההנחה שאמת בפי הנער. סברה זו מתקבלת יותר ויותר על הדעת משום שהם מתאימים לדברי אמו ויש להניח שהאם והבן לא נדברו ביניהם על תוכן השיחה אתי, לפני בואם אלי. קו נוסף לכנות דבריו ישמש הגילוי מצדו, כי קטף דובדבנים מעצים של זר, אף על פי שלא נדרש לגילוי זה. ויותר מזה הוא יכול היה לדעת, שגילוי זה איננו מדבר לטובת עניינו ונוסף לכל זה, הוא באמת לקח אתו תיק כדי להביא דובדבנים הביתה ובכסף האחר שבבית, שידע על מקום הישמרו, לא נגע ולא לקח אתו, ואין לשכוח, כי את הכסף שלקח אתו הוא לא בזבז, אלא שמר בעבור נסיעה חזרה לביתו. הוא גם נבהל בעת שנוכח לדעת שלא יוכל להוציא את מחשבתו לפועל, כי הפרי שבעצי הדובדבנים שלהם איננו בשל עדיין וככה אמר לי: "הדובדבנים לא בשלו עדיין וחששתי שיכעסו עלי בבית". ואם נוסיף לכל זה את הרושם הכללי שהנער עשה עלי בעת שיחתי אתו, לא אוכל להניח, כי הנער שיקר ודבריו לא נכונים הם. אף אל פי כן אין אנו מוצאים סיפוק בהנחה שדברי הנער הם אמת, הואיל ולא היתה באותו בוקר שום סיבה לנער ליתן את דעתו על אמו בחביבות מיוחדת. להיפך, בערב קודם לכן הוא כעס עליה על שנתנה לאחותו ולא לו סכום כסף למען תקנה לה נעלים חדשות, ועניין הבולים שאמו חשדה בו שלקחם הרגיו אותו כל כך עד שאמר: "זה כבר טיפשי יותר מדי". ואולי פינחס הוא "ילד טוב", מסוגל להירגע מההתרגזויות, וכאשר שבר את רעבונו בלחם המרוח בשומן, החל דואג לאמו העובדת קשה בכביסה על-מנת לגדלו ולחנכו, ואולי הבאת מתנה של דובדבנים צריכה היתה לשמש טכס של פיוס עם אמו. יכולנו לקבל הנחה זו, לולא קרה דבר המתנגד לכך. הרי הוא לקח את הכסף לנסיעה מאמו ומאחותו, מעשה זה מבטל באופן מוחלט את ההנחה הנ"ל. כי לו היה בדעתו להביא מתנת פיוס לאמו, היה לוקח מחסכונויותיו סכום קטן יותר מזה, שלקח מאמו ומאחותו, ובחנות הקרובה ביותר היה קונה מתנת דובדבנים לאמו. ואם כבר נסע לטולן, למה לא מלא את התיק בדובדבנים - שקטף מעצים זרים ואכל - והביאם גם לאמו בתור מתנת פיוס?

אם כן, הנער בכל זאת העלים ממני דברים? אולם נמשיך לחפש אחר אפשרויות נוספות. אולי פינחס לקקן ולכן עשה מה שעשה. בעת שאכל את הלחם המרוח בשומן ראה על אדן החלון חרצני דובדבנים והתעורר בו יצר עז לאכול דובדבנים. התשוקה לאכול דובדבנים לבשה צורה בדמיונו להביא דובדבנים. גניבת הכסף יכולה להיות מעשי חברתי מקובל, באם לא יוציא פרוטה להנאתו. והנה אם נניח, כי תאוות הלקקנות היתה כה גדולה שגרמה למעשה הגניבה, תתעורר השאלה, כיצד החזיק מעמד בתחנת הרכבת במשך שעות ולא קנה לו שם דובדבנים או דברי מתיקה אחרים? ועוד ידוע לנו, כי יומיים החזיק מעמד וחי על תות היער, על דובדבנים ועל לחם שכבר יבש: "כאשר אכלתי את הפרוסה האחרונה היתה זו יבשה וקשה מאוד". והוא לא הוציא מהכסף שהיה אתו וכן לא גנב בכפר כדי לשבור את רעבונו. לפני מה שביררנו עד כה קשה להחליט אם אמנם שיקר הנער, כן קשה להחליט שאמר לי את האמת. אפשר אולי להניח, כי הנער סיפר לי דברים לא נכונים, אבל הוא עצמו האמין שכל מה שאמר לי אמת היא. האם אפשר כדבר הזה?

האם יכולים אנו לבנות חקירה נכונה על דברים מסוג זה? הספקות תגברנה עוד יותר אם אזכיר לכם את העובדה, כי את הכסף הוציא מקופת החיסכון של אחותו ולא מחסכונותיו של אביו או שלו הוא.

לדעתי דרך חשיבה זו נכנסה למבוי סתום. אולי יש לכם עוד הנחות והשערות, ואולי קצרה נפשכם בדקדוקי הפרטים של בירור זה ותאמרו לי: למה לחטט כל כך בענייני נער שגנב כסף מביתו וברח? על זה אשיב: בראשית הניתוח הצגנו לנו למטרה למצוא את הסיבות ואת הגורמים לפעולה הדיסוציאלית של הנער ולכן לא נוכל להפסיק לחפש אחר הסיבות הנכונות גם אם לא הגענו עדיין לידי הסבר מניח את הדעת. סבורני שבלי הפסיכואנליזה לא נוכל להתקדם, אני מציע לכם לפנות אליה, וממנה נפיק את העזרה הדרושה להבהרת מעשי הנער. לפי תורת הפסיכואנליזה אין להביט על גניבת כסף ובריחה מהבית כעל מעשים שבמקרה. כן אין להניח שנטייתו של פינחס אל אמו או לקנותו שמשו סיבה. מה הם אפוא הנימוקים? עד כה נסינו למצוא את הסיבה מתוך משפט אחד בלבד ששמענו מפי הנער. אם ממשפט זה לא נושענו נפנה למקומות אחרים שבשיחתי אתו.

כאשר פינחס הביא לאמו סבון, סודה ועיתון היא הזכירה לו את עניין הבולים שנעלמו מחברו. הוא התרגז על החשד בלקיחת הבולים ואמר: "זה כבר טיפשי יותר מדי", או בלשון אחרת: "אם הנכם חושדים בי, אני מצפצף עליכם ואסתלק מכם". רק אז בא לידי ביטוי נטייה לבריחה מהבית. נטייה מהיכן היא נובעת? בערב שלפני יום בריחתו התרגז הנער על שאחותו קבלה כסף מאמה בשביל נעלים חדשות ובבוקר הרגיזה אותו אמו בזה שחשדה בו בלקיחת הבולים מחברו. הוא נמצא, אפוא, בביתו במצב בלתי נעים ויש לו צורך נפשי לגמור עם העניינים האלה. לפי זה יתכן דחף פנימי "לברוח". אולם דחף זה אינו מסביר לנו למה גנב, מדוע לקח את הכסף דווקא מאחותו ומאמו ומדוע פנה לטולן וטען שברצונו היה להביא דובדבנים לאמו. נניח שהנער עשה מה שעשה בלא יודעים, כלומר שאין הוא יודע מה הם הגורמים האמיתיים של מעשהו. ע"י הנחה זו אנו נמצאים בדרך המחשבה הפסיכואנליטית ואנו יכולים לקוות שנגיע לידי הבהרת העניין. אם המניעים למעשהו אינם ידועים לו הרי שאין למצאם בתודעתו; לא נוכל להכירם מתוך שאלות שנשאל את פיו, אבל לא משום שאינו חפץ לגלותם לנו, אלא משום שהוא עצמו אינו יודע אותם; עלינו לחפשם בלא-מודע שלו.

כבר שמעתם, על דרך ההסתכלות הדינאמית, כלומר על האפשרות להסביר תהליכים נפשיים כתוצאת פעולה של כוחות נפשיים. נסיעתו של פינחס וכל הקשור אליה הם לפי זה תוצאה של כוחות כאלה. בקיצור: מניע נפשי מוכרח להיות כאן. אם פעל בנפשו כוח מניע אחד או אחדים, שהתאחדו יחד - לא ידוע לנו לעת עתה. הכול שאנו מחליטים הוא רק שכוח כזה נמצא בלא-מודע, ואנו מוסיפים באופן עקבי שבוודאי קיים כוח שני, המונע ממנו להתגלות בתודעה. אם ברצוננו לברר את הסיבות למעשים הדיסוציאליים של פינחס עלינו אפוא לפענח את משחק שני הכוחות

הנפשיים. לא נצליח להגיע למטרתנו אלא אם כן נקנה לנו דעת על התהליכים הנפשיים השולטים במשחק-כוחות זה. אם כן נפסיק במקום זה את ניתוח המקרה שלפנינו ונפנה להתבוננות כללית יותר בתהליכים הנפשיים.

הנה נתקלנו בבעיה פסיכואנליטית מורכבת וקשה! עלי להעיר לכם מראש, כי בעיה זו, כמו גם אחרות שתתעוררנה בהרצאותי, לא נמצה עד תומן; נסתפק בבירור כמה פרטים שבידם להפיץ אור, כל פעם - על המקרה הנדון. ועוד הערה חשובה לתשומת לבכם. שיחה עם נוער מוזנח אינה נחשבת לטיפול פסיכואנליטי. מתוך הדברים אשר אנו שומעים מפי הנערים בעת השיחה אנו מסיקים מסקנות, שבהתאם להן אנו מכוונים את דרכי החינוך. ואדגיש כאן שוב, מה שהעירותי לכם כבר בפעם אחרת, כי בפסיכואנליזה כמו בפסיכולוגיה בכלל אנו מחפשים אמצעי-עזר לעבודתנו החינוכית. הפסיכואנליזה בהיקפה המלא הנה שיטת-רפוי שאין זה ממטרתנו לבררה בנסיבות אלה, כשם שלא הצגנו לנו למטרה להפוך עצמנו, ע"י הרצאותי אלה, למומחים בטיפול הפסיכואנליטי.

לאחר הקדמה נחוצה זו נשוב לענייננו. אם כן, רצינו לחקור ולהבין את התהליכים הסמויים מעין התודעה. אין צורך להוסיף הוכחות, כי בנפש האדם קיים לא-מודע. את זאת עשיתי במידה מספקת בהרצאתי הקודמת. כן אין להניח, כי כל ענינו של הלא-מודע אינו אלא אמצעי-עזר לשם הסברתם של תהליכים נפשיים. ולא היא. הלא-מודע קיים בנפשנו ממש כמו שקיימת התודעה. לזה ולזו ערך מיוחד, ולשניהם תפקידים מיוחדים בחיי הנפש. אולם אין לתאר את התודעה ואת הלא-מודע, כאילו קיימים אי-שם בנפשנו שני תאים, שני מדורות נבדלים זה מזה והנקראים כך. מאורעות הנפש בדרך כלל יש להם שתי דרגות-מצב ולפי זה הם נבחנים: באחת הם במצב כזה שאנו יודעים על קיומם, ובשנייה - איננו יודעים עליהם ולא כלום. רבות מקופל בלא-מודע ותפקידים רבים מוטלים עליו למלאם. למשל, מהלא-מודע נובעים מניעי היצרים והמאווים וכן היחסים הרגשיים לאנשים ולעצמים שבסביבה. דבר זה, שאנו מסמנים אותו כנטייה למישהו, קיים בלא-מודע כבר זמן רב קודם שאנו נותנים לנו בתודעתנו דין וחשבון עליו. הנה נסתכל בתגובותיו של הילוד על צרכיו האורגאניים וניטיב להבין את דעתו של פרויד הקובע, כי רחשי הנפש הלא מודעים הם הראשוניים בנפש האדם. הרי אצל הילוד בוודאי אין לגלות הרבה משל התודעה! רק לאחר שגדל התינוק הוא מכיר תחילה את גופו הוא, נוצרות אצלו תחושות-גוף מודעות, והכול שנתפס באמצעות חושיו מעורר את התעניינותו. וכך נבנית בתוך הילד וקמה לאט לאט התודעה, נבנית וקמה מן הלא-מודע ומעל ללא-מודע. אולם תהליך זה שתיארתי לפניכם, לא הפסיק את קיומו של הלא מודע. הלא מודע רק הצטמצם משהו אבל ממשיך לפעול בנפש המבוגר. גם אצל המבוגר קיימים תהליכים נפשיים משל הלא-מודע.

מצינים אנו אצל ילד קטון את יצר החיקוי. אף יצר זה הוא אחד מתפקידיו של הלא-מודע. בלא יודעים נוצרים בילד יחסים עדינים אל הוריו, מעשיהם והליכותיהם מוצאים משום כך חן

בעיניו; וכמה מקווי אופיים הוא מסגל לעצמו. על כך אנו אומרים: הילד מזדהה עם הוריו. החיקוי משמעו, לעשות מתוך הזדהות, את שאחרים עושים. אם הילדה הקטנה משחקת בבובתה כפי שאמה מטפלת בה, באחיה ואחיותיה הפעוטים, או אם היא לוקחת בידה כלי טיגון ואפיה ועושה פעולות בישול וטיגון כמו שראתה זאת אצל אמא במטבח בעת הבישול, - הרי זה מעשה הזדהות עם האם. ואם הילד הקטן חובש את כובע אביו, נוטל את מקלו ביד ומטייל ביהירות ובגאווה לאורך החדר, או אם איננו רוצה בזמן המיועד לשכב בערב לישון, כי אביו ער עדיין - הרי הוא מזדהה עם אביו. הזדהות כזו מוצאים אנו אצל הילדים בכל משחקיהם והליכותיהם אם אנו יודעים להסתכל בהם; הילדים מזדהים לאו דווקא עם הוריהם, אלא גם עם אנשים אחרים שבסביבתם. אף עם בעלי חיים ועצמים שונים.

התעכבתי במיוחד על מגמות ההזדהות שבילד, כי ידיעה זו אעפ"י שאינה מסבירה עדיין את מעשהו של פינחס הרי היא מראה באיזו דרך הוא פותר את סכסוכיו עם אמו; גם אביו מסתלק מן הבית לזמן ממושך בשעות של אי נעימות בבית, בעת שנוצר קונפליקט בינו לבין האם. פינחס נסע לטולן לאחר שאמו הרגיזה אותו. כשם שעשה זאת אביו לפני שבוע ימים, כשנסע לטולן ונשאר שם זמן רב. האם הרגיזה את פ. בחשדה בו שלקח בולים מחברו וכן בתתה לאחותו כסף שתקנה לה נעלים חדשות, לכן רוצה הוא להרגיז אותה על-ידי העדרו זמן ממושך מהבית. רעיון זה נתחזק אצלו ברגע האחרון על ידי כך שקרא בעיתון, כי מ. נעלמה בהרי האלפים והדאגה לה רבה מאוד, לכן אם יעלם גם הוא, תגבר דאגת האם לו. הוא מעניש את האם עוד יותר על ידי כך שהוא לוקח ממנה כסף וגם מאחותו למען לא תתמלא משאלת האם שלאחותו יהיו נעלים חדשות לפניו.

אולי אחדים מכך כבר מסכימים למסקנות במידה שמעשהו של פינחס נותן להסתבר על ידי הזדהותו עם אביו, אולם יטענו כנגדי - מדוע אין הנער מודה בהזדהותו עם אביו, מדוע למשל לא אמר לי בעת השיחה: התרגזתי על אמי ולכן נסעתי לטולן. אלא מה הוא עושה? - הוא מביא לפני סיבה "עדינה" לנסיעתו לטולן (להביא דובדבנים לאמו)? ומהיכן נובעים המעשים הדיסוציאליים האחרים? הרי אביו איננו גונב בעת שעוזב, מתוך רוגז, את הבית! על כל השאלות הנ"ל לא יקשה לתת תשובות, אולם שאלה אחרת מתבקשת מאליה והיא קשה מאוד: כיצד יכול נער תמים וישר, כפי שאני מציגו לפניכם, לבצע כל כך הרבה מעשים מחושבים מראש ובערמה רבה? ברגע זה לא אוכל לענות על שאלה זו. בהתחשב עם העובדה שתהליכי הנפש מורכבים מאוד, עלינו להתקדם צעד אחר צעד כדי שנצליח לפענח את מעשהו של פינחס וכל עוד לא רכשתם את הידיעות על מהלך רחשי הנפש לא תמצאו סיפוק בדברי. אולם מצבי יוטב אם נחדל מלבקש כוונה אחת בלבד גם במעשה הגנבה וגם במעשה הבריחה, אלא נניח גם את האפשרות שפעלו כאן מגמות אחדות, שהתאחדו לפעולה משותפת. לשם כך עלינו שוב לפנות לפסיכואנליזה.

נתאר לנו סיטואציה כזו: בלא-מודע שלנו התעורר יצר מאווי והוא דוחף לפעולה, למשל: על השולחן מונחת חתיכת שוקולדה. ילד קטן עומד ליד השולחן, מתעורר בו הרצון לאכול

קצת ממנה. ילד זה לא שמע עדיין, כי אסור לקחת דבר לפני ששואלים את פי האם. הוא יקח מהשוקולדה, ימלא את מאויו בלי שמץ של קונפליקט. במקרה זה אין איסור חל על המשאלה. ילד אחר שמע על האיסור לקחת דבר מה בלי נטילת רשות, אולם איסור זה אינו מחוור לו כל צרכו. מה יעשה הוא בראותו את השוקולדה על השולחן? הוא יתעכב רגע קט מתוך רגש בלתי ידוע לו, אח"כ יושיט את ידו ויקח את השוקולדה בפיו ללא מוסר כליות מיוחד. לעומת משאלה עומד איסור חלש. ילד שלישי, שהאיסור ברור לו למדי, אבל המשאלה חזקה מאוד והיא מתגברת עליו, לוקח את השוקולדה אף הוא, אולם לאחר המעשה לבו נוקפו והוא סובל מרגש של האשמה עצמית. לפנינו מקרה, שהמאוי התגבר על הנטייה הנפשית, אשר בדרך כלל היא מעכבת מעשים פסולים. לשלושת המקרים המתוארים לעיל יכולתי להוסיף עוד מקרים וביניהם גם כזה, אשר באמצעות החינוך השתרשה בו נטייה חזקה לא לקחת שוקולדה בלי רשות והיא ממהרת להדחיק לתוך הלא-מודע כל משאלה המתעוררת בקרבו, ופעמים אפילו אינה נותנת מעבר למשאלה לעלות מן הלא-מודע אל התודעה. על יסוד הברור לנו עד כה יכולים אנו לקבוע כלל כזה בקצרה: שעה שרחש של משאלה נתקבל בהתנגדות נמרצת מצד חוקים דתיים או מוסריים מודעים שהשתרשו באדם באמצעות החינוך, יוצאת מהם מגמה ברורה לא ליתן לרחש המשאלה לעלות אל התודעה, להדחיקו אל הלא-מודע. במנגנון פסיכי זה של ההדחקה קיימות אפוא שתי מגמות, אחת בלא-מודע החותרת להתפרץ אל התודעה, השנייה שבתודעה המעכבת בעד התפרצות זו. או בקצרה: מגמה מדחיקה ומגמה מודחקת. אין לקבוע מראש את התוצאות של מלחמת שתי המגמות. יש והמודחקת חזקה מדי ובהתגברת על המדחיקה היא פורצת לה דרך, אבל אפשר גם להיפך. אולם יכולים אנו לתאר לעצמנו גם מקרה כזה, אשר לשתי המגמות כמות שווה של כוחות ואין בידי אחת מהן הכוח להתגבר על חברתה ולהכריעה. מצב זה מן הדין שיתבטא בצורה שאפשר להכיר. והרי דוגמא מהחיים. בעבודתנו היומיומית אנו נמצאים לפעמים במצב של התרגזות כה רבה עד שאנו נתפסים לאפקט חזק הדוחף להתפרקות. לו יכולנו להתפרק מהאפקט ע"י כך שנתפרץ בחירופים וגידופים בקול רם היתה לנו הקלה. המגמה לחרף בוקעת ועולה, אולם ברגע זה מתעורר בקרבנו האדם המחונך יחד עם המגמה האחרת הלוחשת לנו: דבר כזה לא ייעשה, אנשים הגונים אינם נוהגים כך. וכך מתרוצצות בנו שתי מגמות, אחת המבקשת והתובעת והשנייה - האוסרת. משמנצחת המגמה הראשונה אנו מתפרצים ברעם של קללות וגידופים, בהכריע השנייה - אנו שותקים. במקרה זה, שאני מעלה בזיכרוני, לא הכריעה אף אחת משתי המגמות והאיש הנרגז התפרץ בשיעול חזק. שיעול זה מה פירושו? הוא שימש פשרה בין שתי המגמות בעלות כוח שווה ואף אחת לא יכלה לגבור על השנייה. הגידוף הוא התפרקות אפקט בדרך מוטורית דיבורית. ע"י השיעול הופעלו אותם השרירים של כלי הדיבור, שעצביהם קלטו גירויים מן המגמה האחת בלי שהמגמה השנייה תתנגד לכך, שהרי שיעול אינו גידוף ומשום כך הוא מותר. ביטוי אחד העשוי משתי מגמות המתנגדות אחת לרעותה, כמו השיעול נקרא בפסיכואנליזה בשם סימפטום. מכאן אנו למדים כי בעת התהוות הסימפטום משתתפות שתי המגמות, או נכון מזה, כפי שפרויד אומר:

ב"סימפטום" אוחזים השנים - המדחיק והמודחק. סימפטומים כאלה נוצרים לעתים קרובות כגילויים של מחלות נירוטיות וגם כמה ממעשיו של אדם אפילו הנורמאלי יש לזקוף על חשבון אותו מנגנון. קבוצה אחת מהם נחקרה בדיוק רב ע"י הפסיכואנליזה והם ידועים בשם שגגות או פליטות פה.

כעת רכשנו לנו ידיעות במידה זו שנוכל לשוב לבירור מקרה פינחס ומעשיו הדיסוציאליים. אולי גם אצלו התרוצצו שתי מגמות שוות-כוח ואחת לא יכלה להתגבר על השנייה ולבסוף התאחדו לביטוי אחד בצורת סימפטום? אולי פעל בנפש פינחס המנגנון הזה? בכדי להיווכח מוטל עלינו לגלות את שתי המגמות, המדחיקה והמודחקת, וכן להראות מהו הסימפטום שנוצר על ידי שתי המגמות המתנגדות.

הבה וננסה לעשות זאת!

אין מקום לספק, שהנער בא לכלל התנגדות לאמו קודם בריחתו מהבית וגנבו את הכסף, את זאת שמענו כבר ואין צורך לחזור על כך. נניח לרגע, שהמגמה האחת שהשתלטה על הנער היתה ללכת מהבית, להתנהג בדרך שאביו נוהג בהזדמנויות כאלה. מגמה זו יכולה להיות בתודעה, או שהיא מודחקת מיד כשמתעוררת המגמה השנייה, המתנגדת, האוסרת לברוח מן הבית. במקרה הראשון היה פינחס נוסע לטולן והיה יודע על שום מה הוא נוסע. מגמה מדחיקה כגון: ילד מחונן, או, אם אברח אספוג מכות, מגמה שהיתה חזקה מהדחף לברוח, היתה משאירה אותו בביתו. מעשהו של פינחס מלמדנו אחרת, אם מגמה כזאת היתה קיימת הרי שהיא נוצחה. אין כאן משום פשרה בין שתי המגמות, ואין גם הסבר למעשה הגניבה שגנב מאמו ומאחותו ולהודעתו שברצונו היה להביא דובדבנים לאמו.

אנסה לגשת לניתוח שתי המגמות המדחיקה והמודחקת מנקודת ראות אחרת. בערב שקדם לבריחתו רגז על אמו, ובפגישה אתה לפני הבריחה הוסיפה היא להרגיזו. התנגדותו לה הלכה וגברה עד שנגמרה בהחלטה לנקום באם. זוהי מגמה אחת, שאסור לה להישאר בקרבתו ואולי אף לא להגיע אליה מחמת ההתנגדות מצד המגמה השנייה ששורשיה נמצאים בחינוכו שקבל והלוחשת: "כבוד ואהוב את אמך". ומה קורה כאשר שתי מגמות כאלה מתרוצצות בנפש הנער? אם מגמת הנקמה מנצחת את המוסרית-חינוכית גונב הנער ובורח מן הבית, אבל הוא יודע למה עשה כך. אולם אם המגמה המוסרית-החינוכית מנצחת אין הוא עושה דבר דיסוציאלי. ואם אף אחת משתי המגמות אינה מכריעה נוצרים תנאים להתהוות סימפטום. סימפטום כתוצאה של מלחמת שתי מגמות, זו של נקמה וזו של מוסר, אפשרי כאשר מתאחדים שני הניגודים האלה לפעולה משותפת כלומר לפעולה, שבה כל שותף בא בחלקו לידי ביטוי (תזכרו בשיעור). והנה טולן והדובדבנים מתאימים, כוחם יפה לאחד את שתי המגמות המתנגדות, וליצור את הסימפטום. מסתבר שכל אותה שעה שפינחס אכל לחם מרוח בשומן וזרק פרוסה לכלב שבחצר, התרוצצו

בקרב שתי המגמות הנ"ל, והאבקות זו נסתיימה בגלותו את חרצני הדובדבנים על משקוף החלון. הכיצד? הנער רצה להכאיב לאמו. ע"י הזדהות עם אביו נקט אותם האמצעים ונעלם מן הבית, כי נוכח לדעת לפני שבוע ימים, שאמו כאבה על העדר אביו מן הבית. זוהי המגמה לנקום באמו.

החינוך שהנער קיבל לא הספיק כדי לחזק בקרב את המגמה המוסרית עד כדי הכרעת המגמה הדיסוציאלית, לא היה בכוחה לנצח את רגש הנקמה. היא לא יכלה אלא לכסותו בכסות של יחס עדין לאמו. לשם כך היא משתמשת במוצג של הדובדבנים שהיה שרוי בסמוך למודע ומקשרת אותו עם הכוונה האחרת ומעלה אותה בתודעה: ברצוני להביא דובדבנים לאמא: הסימפטום מוכן. רק לאחר שמסכה זו מוכנה ניתנה האפשרות למעשהו של פינחס וכפי שאנו רואים הוא יוצא מיד לפועל.

עד איזו מידה היתה המגמה לנקום חזקה מהמגמה השנייה מוכיח מעשה הגניבה מאמו ומאחותו, ע"י כך הוא גם מבטל את ההעדפה שאמא העדיפה אותה בקבלת נעלים קודם שהוא יקבל.

אין למצוא במבנה של הסימפטום הנ"ל רגש של אי הנאה, של הרגשת אי נעימות, רגש המביא את האיש הנירוטי לידי הכרה שהוא חולה והמכינו למעשה הריפוי. לא כן הדבר אצל מוזנחים. לא נתעכב כאן על ההבדל במנגנון שבין הנירוטיים לבין הדיסוציאליים. אדגיש רק כי בנקודה זו יש לראות אחד הקשיים המיוחדים העומדים בדרך הריפוי הפסיכואנליטי של ילדים דיסוציאליים.

הגענו לדעתי למקום זה בניתוח המקרה, המאפשר לנו את הסיכום הבא: הפעולה הדיסוציאלית של פינחס התבססה על אותו מנגנון כפי שהוא מצוי בסימפטומים הנירוטיים. עלינו רק להיזהר ולא לחשוב שבכל תופעה דיסוציאלית יש למצוא אותו הסימן; כן נתרחק מהכללות ואם על שני אלה נשמור נוכל להגיד כי למדנו דבר מה בשביל קביעת אבחנות אצל המוזנחים. גם קווים אחדים לגבי הטיפול הובררו לנו.

לשם גילויים של הקשרים האמיתיים לא מספיק לחזור ולשאול את ההורים, את הנער ואת בני סביבתו, שכן העיקר נעלם מעיניהם. המחנך המחוטר ניסיון אנליטי אינו מסוגל להתחקות על הסיבות והגורמים העומדים מאחורי המעשים הדיסוציאליים. במקרה כזה לא נשיג הישגים חינוכיים אם נשתמש במלים טובות מרגיעות או ביד חזקה הדוחפת את הנער יותר ויותר לתוך רגשי השנאה. התופעה הדיסוציאלית לא באה באורח חפשי אלא מתוך כפייה ואין בידנו לשנותה אלא אם כן הצלחנו ליתן כיוון אחר במשחק הכוחות שגרמו לה. אמצעי חינוך מקובלים כגון: נדיבות יד רכה ויד חזקה, עונש ושכר - אינם מספיקים; יש לעקור מן השורש את אשר השתרש בלא-מודע.

זיגמונד הצעיר*

הקדמה:

פרויד מנחה את חברו להרבות בתיאור של כל פרט ופרט ביומיום, כמו שהמטופל של אייכהורן למד ממנו שיש הרבה מעניין בעצמנו...

חברי באקדמיה הסטודית הם אנשים מבסוג, במודני, לימיים מונים יותר מ-12 לוחות עבודה וליאונרדס לא יודעים חלומות מרוב עייפות אני לרוב במעבולת של מטלות ועסקים לביאולס פיום נראב אי קרי מדי, ואתה לרוב במצב פכאב של אצח טירון האל באקדמיה, אוננו בקול נמצא את פסנאי או את פמאצב ארביא אחד אלני את פדיווחים בקבועים ופמאאים ליצרו אנו לאט את פסידה, אלא אם נפסוק את צב אחובב למודבקת אלמה פנלגב של באקדמיה פסטודית ולס דולט ביצול לפי צמנים קבועים ובדבקות במטרה. על ס ריני ארביצ של יום ראשון ב אחד מאתנו, פלניים למפווים את ב סגל מרבדי באקדמיה, יבתב אלני מתב ליכאל לא סחות מאנציקאופדיה לממה על פלבוע לחול, ויסט בגילוי-לב מוחלט את ב עסקיו, עניינו ומעליו וכני על אודות אנשים לפעלנו- יחד עם מחלבות ופערות מיוחדות וס אל פסחות סקצב, מנו לאומיים, של פרגלות לאין מנוס מפי. בך ב אחד מאתנו יול ארבי בצוע מדויקת ביות את מצבו ואת סביבתו של חברו, אולי אפילו בדיוק רב יותר מממה לפתאפסו ליכאלנו אפיפגל באותה צי. מתבנינו, לים חולק פלנפ יפיו את גאלת פכותרת של ארטי באקדמיה, יפיו רב-גוניים לא סחות מחייו. במתבנינו נפסוק את פסיוצב של ללל ימי פועבדפ ארטי פז של ליה, ואולי נמצא מסטיק עניין בתק עצמנו ובצב ובמלמנה מסביבנו, אם רק נאמד לים איפס אב.

* Jugendbriefe, 68-69; Letters, 57-58